

Insadowski Henryk, Ks. Dr.: *Prawo rzymskie u Horacego*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, tom 8, Lublin 1935, str. 90.

Z okazji dwutysięcznej rocznicy urodzin Horacego ukazała się w r. 1935 praca niedawno zmarłego, cenionego romansisty śp. Ks. Henryka Insadowskiego prof. K. U. L., przedstawiająca prawo rzymskie w utworach poety. Próby ujęcia zagadnień prawa rzymskiego w dziełach Horacego istniały wprawdzie już przedtem w literaturze romanistycznej¹, lecz nie obejmowały one całości przedmiotu. Autor podjął się uzupełnienia tej luki i zadanie to spełnił. Praca jego jest obrazem skrzętnej i skrupulatnej analizy tych wszystkich cytatów w utworach Horacego, które odnoszą się względnie odnosić się mogą do prawa rzymskiego.

Autor dzieli pracę na trzy rozdziały. W pierwszym stawia sobie za zadanie omówienie pojęcia prawa i jego rodzajów, w drugim prawa publicznego, w trzecim zaś prawa prywatnego. Przeprowadzając analizę tekstów, zawierających wzmiankę o prawie, autor znajduje odzwierciedlenie w utworach Horacego następujących zagadnień: genezy prawa, pobudek jego przestrzegania tudzież różnych podziałów prawa, przeplatając to ostatnie zagadnienie podkreśleniem stosunku prawa do etyki.

Dalej zajmuje się autor wzmiankami o różnych źródłach prawa u Horacego. Przytacza zatem obok cytatów, dotyczących się *mos* i *lex*, wzmianki o ustawie XII tablic, uchwałach senatu i edyktach julijskich, nieco większy ustęp poświęcając jurystom oraz ich działalności, i wymieniając szereg osobistości z ówczesnego świata jurydycznego, o których wspomina poeta.

W rozdziale drugim omawia autor te wszystkie wypowiedzi Horacego, które odnosić się miały do rzymskiego prawa publicznego, poświęcone w szczególności prawu politycznemu, sakralnemu, pogrzebowemu i procesowi cywilnemu. Uwielbienie władzy cesarskiej i nowej formy ustrojowej państwa znalazło swoje odbicie w utworach poety, który szereg pieśni poświęca Augustowi, podkreślając szczególniejszy kult *alla* cesarza, wymienianego obok bóstw w formule przysięgi, oraz działalność Augusta w dziedzinie ustawodawczej. Skrzętnie notuje autor wzmianki w dziełach Horacego o magistraturach republikańskich oraz o ich zewnętrznych oznakach, o porównaniu funkcji krytyka do działalności cenzora, i o wyśmiewaniu rozrzutności edylów. Poeta przeciwstawia wolno-urodzonych wyzwolenców i wyśmiewa tych ostatnich, jeśli w sposób niezasłużony dostali się do stanu senatorskiego lub rycerskiego. Autor podkreśla aluzję Horacego w liście o sztuce poetyckiej do ustroju wojskowego, w epodzie zaś w kierunku zróżniczkowania społeczeństwa na stany, w końcu zaś wypowiedzi poety o przymierzach z narodami ościennymi.

¹ Por. Costa, *Il diritto nei poeti di Roma*, Bologna 1898. — Stella-Marana, *Orazio e la giurisprudenza romana w Eloquenza*, N. 5—6 (1935).

W związku z prawem sakralnym porusza autor zagadnienie zabobonów i czarów, ośmieszanych przez Horacego, dalej wzmianki o uczeniu salijskiej (*sodales Saliorum*), tudzież słynną pieśń stulecia jubileuszową (*Carmen saeculare*), przygotowaną na igrzyska stuletnie, gdzie Horacy, wedle autora, występuje jako religijny piewca narodu. Autor wymienia szereg pieśni Horacego, poświęconych uczczeniu różnych bóstw obok pieśni zawierającej wzmiankę o dedykacji świątyni wzniesionej przez Oktawiana ku czci Apollina na Palatynie, tudzież odę skierowaną do młodzieży rzymskiej. Właściwie jednak wiążą się z prawem sakralnym trzy zagadnienia, mianowicie: wyrządzenie krzywdy przez patrona klientowi, świętokradztwo i ślub złożony na rzecz bóstwa (*votum*). Autor skrupulatnie podaje wzmianki w utworach poety o tych zagadnieniach, poruszając również sprawę badania woli bóstw przez obywateli w drodze tzw. *auspicia privata*.

Przeprowadzając analizę problemów dotyczących się prawa pogrzebowego, autor omawia kolejno cytaty Horacego o praktyce palenia ciał umarłych, *crematio*, o grobowcu wspólnym (*commune sepulcrum*), o zwyczaju wyznaczania za życia miejsca pochowania, dalej o pogrzebie (*funus*) i ceremoniach z nim związanych, o płaczkach i procesjach woskowych podobizn przodków, o pochwalnych mowach pogrzebowych, dalej o przedsięwzięciach pogrzebowych, o nagrobkach i o zakazie pochowania zwłok skazańców.

Do zakresu prawa publicznego zalicza autor rzymski proces cywilny. Tu omawia cytaty Horacego, dotyczące się przeważnie technicznej strony procesu; znajdujemy więc wzmiankę o podziale procesu na dwa stadia, na postępowanie *in iure* oraz *in iudicio*, o terminologii skargi sądowej, o miejscu na którym zasiadał magistratus rozstrzygający spory (*tribunal*) i o wybranych przez same strony sędziach, cieszących się wielką powagą u Rzymian. Wezwanie do sądu pozwanego przez powoda w drodze *in ius vocatio* tudzież danie zakładnika — ręczyciela w procesie, (*vindex-vas*), znalazło swoje odzwierciedlenie u Horacego, podobnie zresztą jak wzmianka o zastępcy procesowym (*cognitor*), o woźnym (*praeco*) tudzież o świadkach (*testes*).

Rozdział trzeci obejmuje omówienie cytatów Horacego, odnoszących się do zagadnień prawa prywatnego. Autor dzieli ten rozdział na poszczególne działy prawa prywatnego, przedstawiając oddzielnie wzmianki u Horacego, dotyczące się prawa osobowego, rzeczowego, obligacyjnego, rodzinnego i spadkowego. Głównym problemem prawa osobowego jest w utworach Horacego zagadnienie niewoli. Wiadomości poety o powstaniu niewoli dotyczą wypadków popadnięcia obywatela w niewolę wojenną tudzież zaprzędanie się osoby wolnej w niewolę. Szczegółowo zajmuje się poeta sprzedażą niewolników, głównie zaś ceną za niewolnika, przeprowadzając dokładne jej oznaczenie w zależności od przymiotów fizycznych i duchowych niewolnika. Ponieważ w gospodarstwie pana używano

niewolników do rozmaitych czynności, przeto Horacy wymienia cały szereg tych zajęć, podając surowe kary stosowane do niewolników, jak kara krzyża, nakładanie wideł na szyję i chłosta. Wzmianka o wyzwoleniu się od trapiącej „formido” w drodze manumissio vindicta świadczy o powszechnym stosowaniu tego sposobu wyzwoleń, użytego w znaczeniu przenośnym przez poetę. Ponadto cytuje autor wzmianki u Horacego o tzw. osobach półwolnych, do jakich należeli wymienieni przez poetę gladiatorzy i addicti.

Związywanie zdolności do działania prawnego z wiekiem dojrzałym, przejawiającym się w przybraniu szat męskich, znajduje swe odzwierciedlenie w utworach poety, obok wzmianek o chorych umysłowo, furiosi et dementes, o marnotrawcach (prodigi), których ośmiesza poeta, tudzież o osobach pozbawionych czci obywatelskiej. Wśród czynności prawnych „negotia”, autor znajduje u poety tylko wzmiankę o symulacji, oznaczonej wyrazem simulare, wśród stowarzyszeń zaś, pojmwanych za osoby prawne notuje u Horacego cytaty o stowarzyszeniach poetów, kapłańskich, pogrzebowych, oraz o klubie urzędników skarbowych.

Ustęp traktujący o prawie rzeczowym ujmując właściwie krótko jedynie terminologię własności w utworach Horacego obok określenia majątku, granicy pól oraz trzech sposobów nabycia własności a to kupna mancipacyjnego, zasiedzenia i znalezienia skarbu.

W zakresie prawa obligacyjnego najobszerniej omówioną jest pożyczka z tego względu, iż poeta wspomina najczęściej w swoich utworach o interesach kredytowych i osobach z nimi związanych. Stąd spotykamy wzmianki o bankierach, trudniących się udzielaniem pożyczek, o lichwie i lichwiarzach, których poeta przedstawia jako bohaterów utworu (Fufidiusz z Arpinum, Alfius), dalej o walucie pożyczkowej określonej conducti nummi, o skryptach dłużnych oraz, w związku z obliczaniem procentu, o podziale jednostek monetarnych. Jeśli chodzi o kupno-sprzedaż to prócz terminologii samego kontraktu oraz ceny i towaru znajdują się u Horacego wzmianki o kupcach z dalekich krajów, mercatores, tudzież szczegóły o odpowiedzialności przy sprzedaży niewolników. Luźne uwagi poety dotyczą dzierżawy publicznej, najmu rzeczy i usług, uciążliwego obowiązku poręki, składanej w formie sponsio, w końcu zobowiązań z deliktów. Obszerniej zajmuje się autor wyjaśnieniem wyrazów „solventur risu tabulae”, zawartych w satyrze pierwszej księgi drugiej, podających odpowiedź prawnika Trebatiusa Testy, udzieloną Horacemu. Autor podaje szereg opinii tłumaczących wspomniane wyrazy, sam zaś przychylił się do poglądu Brasslofffa, wedle którego tabulae oznaczać miały dokumenty, zawierające opieczetowane świadectwa świadków (w tym wypadku Cezara).

Rozdział poświęcony prawu rodzinnemu omawia oddzielnie prawo małżeńskie, oddzielnie zaś władzę ojcowską. Liczne wzmianki u Horacego o instytucji małżeństwa, jego znaczeniu i formie tudzież różnych obrzę-

dach, które towarzyszyły zawarciu małżeństwa, a więc o wprowadzaniu małżonki do domu męża i o pieśniach weselnych, świadczą o szczególnym zainteresowaniu się poety tym problemem. Autor notuje skrzętnie tak wyrażenia terminologiczne, jako też poglądy poety na cel małżeństwa i obowiązki z nim związane. Horacy potępia szczególnie cudzołóstwo, omawiając bliżej karę za to przystępstwo. Ponadto wspomina Horacy o zaręczynach i posagu. Co do obowiązku wypływającego z władzy ojcowskiej w kierunku udzielenia synowi wychowania i wykształcenia przedstawia poeta obszerniej własne stosunki rodzinne, dając wyraz wdzięczności za troskę i pieczę, jaką rozciągał nad nim ojciec.

W odniesieniu do prawa spadkowego notuje autor cytaty Horacego cémieszające praktykę polowania na spadki i zapisy, dalej wzmianki o testamentach sporządzonych w formie dokumentów pisemnych, o otwarciu testamentu, o pozbyciu majątku spadkowego oraz o zapisach w formie legatu czy fideikomisu.

Praca ma charakter sprawozdawczo-opisowy. Pewne zwroty czy wyrażenia w utworach Horacego dają autorowi asumpt do poruszenia zagadnień prawnych, luźnie nieraz związanych z tego rodzaju frazeologicznym określeniem. Nie brak w pracy również usterek tak natury formalnej jak i merytorycznej. Usterki formalne dotyczą rozplanowania materiału źródłowego i układu. W szczególności wzmianki o przymierzach (foedera — nieściśle określanych traktatami prawa międzynarodowego str. 28) należałoby umieścić w związku z przedstawieniem udziału narodu w władzy państwowej na czele ustępu trzeciego w rozdziale drugim, nie zaś na końcu tego ustępu, po umówieniu szeregu uprawnień obywatelskich. Ustęp poświęcony prawu pogrzebowemu (str. 37 n.) można włączyć całkowicie do ustępu poprzedniego, traktującego o prawie sakralnym, jako dotyczący się kultu zmarłych.

Do usterek merytorycznych należy niejasne lub nieściśle, tłumaczenie wyrazów Horacego (ius anceps w Sat. 2, 5, 35; ius peieratum w Carm. 2, 8, 1; lex rei dicta w Epist. 2, 2, 18), błędne określenia autora (jak „rodzaje prawa ze względu na sposób powstania” na str. 11 n. zamiast źródeł prawa; marnotrawstwo jako „pewna odmiana choroby umysłowej” na str. 58) tudzież zwroty tego rodzaju jak „niektórzy uczeni” (str. 45) przy powoływaniu się na opinię współczesnych romanistów bez podania wszakże w tym samym miejscu literatury i autorów (choć znajdujemy później dokładną analizę tekstu i literatury w związku z innym zagadnieniem na str. 75 i n.).

Te jednak usterki nie umniejszają wcale wartości pracy i jej walorów egzegetycznych. Opracowanie problemu jest bardzo sumienne pod względem wykorzystania źródeł i literatury, krytyczna zaś ocena poglądów oparta jest na samodzielnym przemyśleniu autora. Stąd też praca Ks. Insa-dowskiego dzięki ujęciu możliwie całokształtu zagadnień prawnych poruszanych w wszystkich dziełach Horacego, dzięki swej sumienności

i skrupulatności w zakresie wyczerpującego przedstawienia materiału źródłowego, stanowi cenny przyczynek do badań prawa rzymskiego w literaturze nieprawniczej.

Wacław Osuchowski

Kaczmarczyk Zdzisław: *Monarchia Kazimierza Wielkiego*. T. I. Organizacja państwa. Poznań 1939, str. X + 2 nlb. + 316, 8°; T. II. Organizacja Kościoła, sztuka i nauka. Poznań 1947, str. 328 + 2 nlb. 8°.

„W historii wogóle, a więc także i w historii ustrojowej, nie wszystkie okresy są równie ważne. Obok takich, które decydują o dziesiątkach lat, czy wiekach następnych, są i takie, w których żyje się dorobkiem lat minionych. W historii ustrojowej Polski doba Kazimierza Wielkiego należy do pierwszej kategorii”. — Taką to uwagę znajdujemy w przedmowie prof. Zygmunta Wojciechowskiego do wymienionej wyżej pracy. Trafność tej uwagi potwierdza chociażby ten fakt, że wspomniana epoka budziła u badaczy naszej przeszłości szczególne zainteresowanie; wystarczy tu wspomnieć takich uczonych jak A. Z. Helcel, R. Hube, J. K. Kochanowski, O. Balzer, St. Kutrzeba, J. Dąbrowski, O. Halecki, M. Handelsman, H. Paszkiewicz i in., którzy czy to w ogólniejszych opracowaniach, czy też w monograficznych pracach zajęli się badaniem zarówno całości panowania tego monarchy, jak i poszczególnych jego stron. Osobną uwagę zwróciła na siebie zwłaszcza jego działalność ustawodawcza i zagadnienie statutów. Brak jednakże było dotychczas dzieła, któreby głębiej ujmowało całokształt tej epoki i dawało jakąś pełniejszą syntezę dotychczasowych prac nad nią.

Nie więc dziwnego, że i autor, który już poprzednimi pracami okazał większe zainteresowanie dla dziejów Polski piastowskiej, panowaniu tego właśnie monarchy postanowił poświęcić obszerniejsze studium monograficzne. Studium to zostało początkowo podzielone na dwie części; przed wojną w r. 1939 ukazała się część I, poświęcona omówieniu organizacji państwa. Teraz ukazała się część II, zapowiadająca we wstępie ukazanie się jeszcze dalszej, zawierającej omówienie stosunków społecznych. Rzecz jasna, że na wydanie bardziej miarodajnego sądu o pracy tej trzeba by zaczekać do ukazania się wszystkich części; jednakże pewne uwagi o już opublikowanych tomach można i teraz poczynić, gdyż stanowią one same dla siebie pewną od reszty dość niezależną całość.

Otóż materiał zawarty w tomie I, został w ten sposób podzielony, że po krótkim wstępie znalazły w rozdziale pierwszym omówienie pewne zagadnienia ogólne, a mianowicie przedstawiono w nim najpierw stan Polski po śmierci Łokietka, a w dalszej części stosunki w państwie za Kazimierza W. Odnosnie do części pierwszej trzeba zauważyć, że niewątpliwie zbyt krytycznie odniósł się autor do działalności Łokietka i że ocena pozostawionego przez niego stanu rzeczy wypadła zbyt ujemnie. Także wypowiedzi, jak ta, że „Łokietek umierając zostawił państwo